

Мохірева Ю.А.
асистент кафедри
образотворчого мистецтва
ПДПУ ім. В.Г. Короленка

ДОСВІД НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ ПОЛТАВСЬКОГО РОЗПISУ

У різний час і різні народи поповнювали скарбницю світової культури визначними здобутками розписного мистецтва. Найдавніші взірці мистецького розпису належать до доби палеоліту і дійшли до нас у вигляді наскельних зображень, виконаних мінеральними фарбами. Неолітичні живописні пам'ятки демонструють уміння людини абстрагувати й стилізувати. Розвиненим розписне мистецтво було в Давньому Єгипті, Давній Греції, мистецтво країн Азії також дало визначні взірці розписів. Художній розпис був відомий і народам “докулумбових цивілізацій”. Поширеним розпис є в Росії (мезенський, хохломський, устюжський, полхов-майданівський, городецький тощо).

Особливого розповсюдження мистецтво розпису набуло на Україні. Народний розпис проявився у декоруванні керамічних виробів, в оздобленні яєць, у настінних розписах хат, у мальовках на папері, у розписах на склі, в орнаментуванні дерев'яних побутових виробів. Для кожного виду розпису українським народом була вироблена характерна орнаментика: розпис ангобами відрізнявся від розписів на дереві, восковий розпис писанок мав відмінності від розпису білених хат.

На думку видатного українського ченого Вадима Щербаківського, „краса істинних українських народних мистецьких виробів полягає в тім, що кожен вид речей має свій стиль узорів, що впливає як із самої техніки виробу, так і з гармонії між формою поверхні предмета, матеріалом, з якого він зроблений, і оточенням, для котрого той предмет призначений” [2, с. 137].

Сучасному етапові розвитку освіти в Україні притаманний гуманістичний підхід до навчально-виховного процесу. пріоритетним є вивчення рівня духовної культури особистості, чому в значній мірі сприяє обізнаність в галузі народного мистецтва, зокрема, художнього розпису.

До змісту професійної підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва входить вивчення народного мистецтва, де частково розглядається і художній розпис, але питома вага навчання з цього напрямку народної творчості незначна, водночас, розпис належить до традиційного мистецтва, є зразком духовних і естетичних уподобань кожного народу, і ми вважаємо, що доцільно вивчати художній розпис детальніше.

Проблемами опанування навичками художнього розпису (переважно, петриківського та розписом писанок) займалися Л. Гура, В. Мельник, О. Пишненко-Злиденна, З. Сташук та ін.

Пропонуємо звернути увагу на унікальне явище української культури – полтавський художній розпис дерев'яних виробів, витоки якого сягають часів Трипілля. Мистецьку вартість полтавського розпису стверджує той факт, що мальовані дерев'яні вироби XVIII – XX ст. в провідних етномузеях країни представлені переважно полтавськими (див. колекції скринь в експозиції Музею народної архітектури та побуту України в Пироговому та в етнографічному заповіднику Переяслав-Хмельницького, збірку мальованого посуду в Державному музеї українського народного декоративно-ужиткового мистецтва (Київ)); оздоблені дерев'яні вироби є у колекціях Полтавського краєзнавчого та художнього музеїв.

Для професійного розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва важливим є поглиблене вивчення полтавського художнього розпису. На кафедрі образотворчого мистецтва ПДПУ ім. В.Г. Короленка впроваджено спеціальний курс з полтавського розпису, видано навчально-методичний посібник „Цей мальований світ”, по якому навіть самому можна навчитись розписувати вироби із дерева [1].

Цікавим є досвід формування в майбутніх учителів навичок володіння мистецтвом полтавського художнього розпису.

У ході засвоєння теоретичного матеріалу студентів особливо зацікавили давні форми розписного мистецтва на території сучасної України. Велику увагу молоді мистці приділяли розгляду орнаментики керамічних виробів трипільської культури. Студенти вивчали як цілісні системи декорування, так і окремі елементи, взаємозв'язок форми предмета та його оздоблення. Учні захопила єдність способу життя та орнаментики трипільців. Було помічено, що велике значення для трипільського жителя мало коло. Колом розписувалися житла в протомістах, круглими були вікна в будинках, округлими були елементи декору тощо. Студентів підкорив мистецький бік трипільських розписів. Майбутні учителі особливо детально вивчили різні види українського декоративного розпису, виявили вплив матеріалу на художню форму виробу. Студенти усвідомили, що розпис гончарних виробів має відмінності від писанкових взорів, розпис на склі відрізняється від настінних розписів тощо. Також розписи мають регіональні відмінності. Проте всі види розпису виявляють світоглядні засади та естетичні уподобання українського народу. При вивченні історії українського народного розпису виробів із дерева увагу молодих художників привернув той факт, що деревообробництво на Полтавщині в недалекому минулому займало провідне місце серед інших видів людської діяльності, в тому числі малярське оздоблення дерев'яних виробів. Значний інтерес становило питання типології декорованих дерев'яних виробів, яка охоплювала всі сфери людського побутування, в тому числі архітектурні деталі, меблі, посуд, дитячі іграшки, ікони тощо. Переважна більшість студентів зауважила, що у їхньому помешканні, або у помешканні їхніх старших родичів (бабусь, прабабусь) є дерев'яні речі, оздоблені розписом, або із залишками розпису. Серед виявлених речей були скрині, ліжка, ікони, божниці, пасківники, народні картини та ін. Також було виявлено, що у деяких студентів члени родини старших поколінь займалися різними видами діяльності, пов'язаними з розписом дерев'яних виробів.

Для студентів предметний світ розписаних дерев'яних виробів став більш реальним, вони по-іншому стали дивитися на старі речі, які мали у власному побуті, почали цікавитися діяльністю членів родини, пов'язаною з оздобленням дерев'яних виробів та, й, народним мистецтвом, взагалі.

Під час вивчення символіки розпису було детально розглянуто основні традиційні елементи та мотиви розпису, їх походження, будову, еволюційні зміни, змістовне призначення та розташування, цілісність оздоблення людського середовища. Студентами звернуто увагу на те, що основи орнаментики полтавських розписів було закладено ще в неоліті.

Під час теоретичного ознайомлення з розписами дерев'яних побутових виробів, демонстрації наочних матеріалів, екскурсії до музеїв та на тематичні виставки, у студентів виникло бажання практично оволодіти мистецтвом полтавського розпису, знайти сучасні форми застосування цього виду народного мистецтва.

У ході практичного опановування технікою полтавського розпису важливим є питання організації праці студентів, наявність необхідного обладнання та матеріалів.

На початковому етапі вивчення основ полтавського розпису необхідними були: міцний папір, простий олівець, гуашеві або темперні фарби, кілька різних за розміром та формою пензлів, склянка з водою, клей ПВА.

Особлива увага приділялась правильному підбіру основних інструментів художника – пензлів: широких – для малювання вихідних плям та крупних додаткових елементів; тоненьких з гострим кінчиком для виконання формотворчих мазків (“вільного” та “зернятка”).

Також для роботи необхідні були непрозорі водяні фарби (гуаш, темпера), оскільки принцип малювання елементів даного розпису – етапність: спершу зображення вихідних плям, потім, поверх, - деталізація формотворчими мазками.

Під час вивчення формотворчих мазків та вихідних плям важливим є індивідуальний підхід викладача до студентів: викладач на папері кожному учню намалював пензлем зразки різних видів формотворчих мазків (пряме “зернятко”,

криве “зернятко”, видовжене пряме “зернятко”, видовжене криве “зернятко”, “вільні” мазки різних типів) та вихідних плям (великі круглі плями під “яблука” та квіти, овальні плями під плоди, пуп’янки, листя, квіти тощо; маленькі круглі плями – основу ягід). Студенти дивлячись на наочні приклади, відпрацьовували мазки, намагались наблизитись до оригіналу.

На початку опановування “зернятками” та “вільними” мазками, вихідними плямами спостерігалась деяка скутість, невпевненість у власних можливостях. Та, переборовши страх, студенти починали вільно володіти пензлем і легко відтворювали подібні елементи однакової форми та розміру у заданому ритмі, що відповідало вимогам. Під час індивідуального обговорення з викладачем зображених мазків, студенти могли виділяти вдалі зображення і в подальшому на них рівнялися. При загальному перегляді початкових вправ спостерігався різний результат у студентів. Переважна більшість студентів, зрозумівши принципи творення зображень у полтавському розписі, легко оволоділа технікою малювання мазків та плям, виявила високий рівень майстерності.

Метою наступного, досить об’ємного, етапу вивчення полтавського розпису було відпрацювання основних типів елементів (“яблук”, квітів, плодів, листя, стебел, гілок, основ вазонів тощо).

Намалювавши кілька вихідних плям – кругів (додавши у фарбу для міцності краплю клею ПВА), студенти зверху плям “зернятками” та “вільними” мазками формували різні типи елементів (“яблук” та квітів), засвоїли, що використовуючи обмежені засоби (“зернятка” та “вільні” мазки, крапочки, ритм, колір, тон та ін.). Можна досягти нескінченної варіативності в орнаментиці, при цьому лишаючись в межах традиції. Студенти робили декорування всередині вихідної плями, виходили за контур, а також укладали формотворчі мазки навколо кольорової плями, комбінували різні типи формотворення. Молоді художники малювали “яблука”, ромашкоподібні квіти, квіти-троянди та ін.

За допомогою широких мазків-зернят, що поступово зменшуються у розмірі догори, студенти уклали кількаярусну квітку-троянду, яку увінчує круглий елемент, обрамлений крапочками.

Студенти навчилися малювати “тюльпани” та “дзвоники” трьома способами: овальну вихідну пляму охопили “вільним” мазком; великим “вільним” мазком зформували тюльпаноподібний елемент, а середину заповнили травичкою, “зернятками”; також “тюльпани” та “дзвоники” намалювали віялоподібно розташованими видовженими “зернятками” або “вільними” мазками.

Митці, зробивши ще кілька овальних вихідних плям, одну з них формотворчими мазками перетворили на пуп’янок, іншу на шипшину, ще одну – на сливку тощо.

З особливим сумлінням було намальовано елемент “шлях” або “діагональ”: спочатку широким “вільним” мазком червоного кольору було позначено основу елемента (знизу догори зліва направо), по-середині позначено маленьке сонечко та допоміжними дрібними мазками підсилено напрямок руху.

Багато часу було приділено малюванню стовбурів, стебел, гілок різного характеру.

Декілька вправ присвятили зображенню листя. Намалювали різні листки, основою яких був овал; також листя, що було поєднанням різних за кольором, розміром та формою “вільних” мазків; навчилися зображувати виноградний листок різного ступеню узагальненості та ін.

Окрема вправа стосувалася малювання основи “вазону”, в якій студенти ознайомилися з різними варіантами: від простого до найскладнішого (у вигляді маленького червоного “сонечка” в окрапленні цяточок, у вигляді “цибульки”, посудини-гличика, чаші, вибагливої вази, кошика тощо).

У різний спосіб (симетричними „вільними” мазками або „зернятками”, поєднанням кількох різних мазків, крапочок, завитків і т.і.) молоді художники намалювали увінчуючі елементи „яблук”, квітів, пуп’янків, плодів, а в наступній вправі відпрацювали зображення дрібних додаткових елементів, які виконуються в орнаментальній композиції на завершальному етапі і виконують функцію „оживки”, підкреслюють форму елементів, підсилюють експресію оздоблення, надають викінченого вигляду декоративній композиції.

Рівень виконання цих вправ особливо залежить від якості інструменту (пензлика) і міри засвоєння формотворчих мазків.

Вивчаючи елементи полтавського розпису, студенти навчилися малювати „яблука”, квіти, плоди, листя, стебла, основу вазонів тощо.

При перегляді робіт із завданнями на відпрацювання формотворчих мазків, вихідних плям та окремих елементів („яблук”, квітів, листя, плодів, посудин тощо) студенти були подивовані тим, наскільки різними є їхні роботи, мальовані в межах традиції. В залежності від використаних засобів, вибраного кольору, типу, – елементи вийшли то м’якими, округлими, делікатними; то рухливими, експресивними, то різкими, колючими, то витонченими, а то й всеохоплююче – осяйними.

Під час самостійної роботи студенти відпрацювали вільне володіння формотворчими мазками, накладання вихідних плям, малювання основних елементів полтавського розпису. Після закріплення набутих навичок, молоді художники перейшли до створення нескладних композицій – зображення традиційних орнаментальних мотивів.

Високого результату досягли студенти при виконанні найпростішої композиції полтавського розпису – „безкінечника”, який будується за принципом ритмічного повторення головних елементів. Студенти вправно малювали на певній відстані один від одного домінуючі елементи – основу „яблук” або квітів. Між основними, розташували додаткові елементи в певному порядку, підсиливши загальну динаміку композиції. На завершальному етапі викінчили орнамент дрібними елементами.

Особливе захоплення у студентів викликало виконання мотиву „віночок”, в якому, крім традиційного розташування складових елементів орнаментальної системи, митці намагалися виявити ідею всеосяжності та безкінечності. Більшості студентів вдалося підійти до цього завдання не формально, а творчо, чуттєво, використовуючи різні зображувальні засоби, студенти змогли підкорити їх головній ідеї.

Певні труднощі виникли у майбутніх художників при малюванні мотиву „квітуча гілка”. Завдання передбачало зображення асиметричної композиції. Довкола великої квітки-троянди потрібно було розташувати овальні пуп’янки, а „вільними” мазками сформувані стебла розлогої „гілки”. Частина студентів відразу змогла виконати це завдання, а частина відчувала на початку складність, та згодом, зрозумівши принцип врівноваження несиметричної композиції за допомогою додаткових елементів, впоралась із композицією.

Творчий підхід виявили студенти при малюванні традиційного мотиву „вазон”. Кожен по-своєму підійшов до розкриття ідеї „Світового дерева”, „Дерева роду” і т.д. Малюючи „вазон” митці використовували найулюбленіші елементи, інколи поєднуючи „яблука”, квіти, пуп’янки; інколи малюючи самі „яблука” та пуп’янки; подеколи зображуючи самі пишні троянди. Та в кожній з робіт, з різною мірою відчутний святковий настрій, піднесеність. Загальному характеру композиції відповідає й обраний колорит – то яскраво-урочистий, то радісно-тихий.

Створювати складні орнаментальні композиції, обриси яких обумовлені формою виробів, студенти навчилися, виконуючи ескізи розписів різних дерев’яних предметів.

Переважна більшість студентів успішно виконала ескіз розпису круглої тарілочки. Композиція об’єднувала два мотиви – „квітки” та „безкінечника”. Спочатку зробили обводки „берегів” тарілочки, утворивши цим дві площини для розташування орнаментальних мотивів. На внутрішній – „квітку”, на зовнішній – „безкінечник”. Були виявлені вміння пропорційно розташовувати два мотиви; вміння на заданій відстані малювати вихідні плями; вміння формувати структури мотивів за допомогою додаткових елементів; вміння надавати викінченості орнаменту; тональна врівноваженість; кольорова гармонія.

Особливе зацікавлення викликала робота над ескізом хрестоподібної тарілки-пасківника, яка має сакральні функції і орнаментальній системі якої притаманний усталений характер.

Створювати позитивний, сонячний образ вчилися студенти, виконуючи ескіз розпису дитячої іграшки-пташки з рухомими крилами. На досить узагальненому птахоподібному декорованому полі, малюючи, студенти проявили вміння фантазувати і творчо мислити. Маленькою розеткою розгорненої квітки студенти позначили композиційний центр – око пташки. „Вільними” вибагливими мазками сформували провідні орнаментальні напрямки. Широким пензлем намалювали вихідні плями „яблук” та квітів. Обводками зробили композицію більш цільною. Дрібним листям, рисочками, крапками надали викінченості орнаменту, посилили внутрішню динаміку та загальну піднесеність твору. Не зважаючи на подібне вихідне поле для декорування, використання традиційних елементів, пташки у всіх студентів вийшли надзвичайно різноманітні – кожна зі своїм характером, настроєм. Пташки мали відмінності і за колоритом, і за мірою проробленості (узагальнені та більш деталізовані), в орнаментах використовувалися різні сполучення традиційних мазків та елементів.

Відпрацюванню уміння створювати ескіз розпису рухомої дитячої іграшки на колесах присвячувалося завдання з малювання іграшки-коника.

Запропоноване завдання студенти сприйняли з натхненням і особливою зацікавленістю. Частина студентів створила ескіз розпису рухомої дитячої іграшки на колесах у вигляді коника, частина вибрала власний образ іграшки. Кожна з робіт – вияв яскравої творчої індивідуальності студентів, позитивні емоції, доброта, творення в межах традиції, високий рівень уміння мистецькими засобами полтавського розпису створювати образи народної іграшки.

Заключним етапом оволодіння технікою полтавського розпису стало складання заліку, на якому студенти створювали вітальну листівку з використанням елементів та мотивів полтавського розпису. Переважна більшість виконаних робіт відповідали високому професійному рівню оволодіння мистецтвом полтавського розпису. Кожна з листівок – особлива, з любов'ю виконана автором, адже основна функція вітальної листівки – зробити приємність, підняти настрій, привітати зі святом. Студентам вдалося виявити позитивні

емоції. Листівки мали гарний естетичний вигляд, були акуратними. В оформленні використовувались як окремі елементи, окремі мотиви, так і поєднання кількох.

Найвищий рівень оволодіння мистецтвом полтавського розпису студенти виявляють при праці над курсовими та дипломними роботами. Вибирають курсові та дипломні, тематика яких пов'язана з полтавським олійним розписом дерев'яних побутових виробів, як правило, студенти, які показали високий ступінь підготовки за результатами програми спецкурсу, а також ті студенти, в яких хтось із старших родичів займався розписом (чи народним мистецтвом взагалі) і вони мають внутрішню потребу долучитися до таїни образотворення, яким колись володіли члени родини. Прикладом такої мотивації у виборі теми курсової та дипломної роботи є студентки Н. (ПК-55) і К. (ПК-55).

В теоретичних частинах курсових та дипломних робіт студенти досліджують різні аспекти мистецтва полтавського розпису, в тому числі – історію, типологію, семантику і т.д. Особливо важливим в курсових та дипломних роботах є регіональний компонент, оскільки студенти окремо досліджують олійні розписи власного району. Так, студентка Н. (ПК-55) вивчала розписи с. Остап'є (Великобагачанський р-н, Полтавської області); студентка К. (ПК-55) – розписи м. Карлівки та навколишніх сел., студентка Я. (ПК-55) – особливості гадяцьких та зінківських розписів, студентка Л. (ПК-55) – опішнянських олійних розписів дерев'яних виробів та ін.

В практичній частині курсових робіт студенти виявляли інтеграційні уміння невеликої складності, розписуючи олійними фарбами прості дерев'яні форми (кухонні дощечки, круглі тарілки).

Інтеграційні уміння високого рівня складності проявлялися при виконання практичної частини дипломних робіт, де студенти вкривали олійним розписом дерев'яні форми вибагливої конфігурації або великих розмірів (пасківники, дитячі іграшки, скрині, мисник, колиску, полички тощо).

Отже, досвід навчання мистецтва полтавського розпису засвідчує ефективність впровадження спецкурсу з художнього розпису. хороші результати отримані у розвитку естетичного сприймання розписного мистецтва, у розумінні

цінності й унікальності культурних надбань нації, у формуванні практичних навичок володіння полтавським розписом.

У подальшому варто розробити методику навчання мистецтву полтавського розпису людей різних вікових груп.

Література

1. Мохірева Ю. Цей мальований світ: Навчально-методичний посібник. – П. – К.: Афіша, 2003. – 48 с.
2. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці / Упоряд., вст. ст. В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – 288 с.; іл.

Відомості про автора:

Прізвище, ім'я по-батькові: **Мохірева Юлія Анатоліївна**

Посада: асистент кафедри образотворчого мистецтва ПДПУ ім. В.Г. Короленка,
член Національної спілки художників України

Адреса: м. Полтава, вул. Загородня, 33б

№ тел. 8 – 050 – 136 – 10 – 79

Резюме

Мохірева Ю.А. Досвід навчання мистецтву полтавського розпису

У статті звернуто увагу на різноманітність українського розписного мистецтва та унікальність полтавського художнього розпису дерев'яних виробів. Автор розповідає про практичний досвід навчання студентів мистецтву полтавського розпису.

Ключові слова: досвід навчання, художній розпис, полтавський розпис дерев'яних виробів.

Мохирева Ю.А. Опыт обучения искусству полтавской росписи

В статье обращено внимание на разнообразие искусства украинской росписи и уникальность полтавской художественной росписи деревянных изделий. Автор делится практическим опытом обучения студентов искусству полтавской росписи.

Ключевые слова: опыт обучения, художественная роспись, полтавская роспись деревянных изделий.

Mokhireva J.A. Art studies experience of Poltava paintings.

The article focuses on varieties of Ukrainian art paintings and unique of Poltava paintings of wooden handicrafts. Author tells about students' experience of training Poltava's painting art.

Words: art studies, art paintings, Poltava paintings of wooden handicrafts.